

TOM ROB SMIT

**TAJNI
GOVOR**

Prevela
Eli Gilić

Laguna

Naslov originala

Tom Rob Smith
THE SECRET SPEECH

Copyright © Tom Rob Smith, 2009
Translation copyright © 2011 za srpsko izdanje, LAGUNA

Sestri Sari i bratu Majklu

Sovjetski Savez Moskva

3. jun 1949.

Za vreme Velikog otadžbinskog rata, srušio je most kod Kalača u odbrani Staljingrada, minirao fabrike, od kojih su ostajale samo ruševine, i spaljivao neodbranjive rafinerije, pa su paralele nebo stubovima goruće nafte. Žurio je da uništi sve što bi nastupajući Vermaht mogao rekvirirati. Njegovi sunarodnici su jecali dok su im rodni gradovi razarani, a on je posmatrao uništenje sa sumornim zadovoljstvom. Neprijatelj je video pustopoljinu, sprženu zemlju i dim što se vije ka nebu. On se često dovijao s ma kakvim materijalom koji bi mu se našao pri ruci – s tenkovskim granatama, staklenim bocama, gorivom isisanim iz napuštenih, prevrnutih vojnih kamiona – i stekao glas čoveka na kojeg država može da se osloni. Nikada nije izgubio hladnokrvnost, nikada nije pogrešio, čak ni kad je radio u najtežim uslovima: u ledenim zimskim noćima kada je stajao u brznoj reci u vodi do struka, pod neprijateljskom vatrom. Za čoveka njegovog iskustva i karaktera, današnji zadatak trebalo bi da bude rutinski. Nema žurbe, meci ne zvižde oko glave. Ali ipak mu ruke, poznate kao najsigurnije u branši, drhte. Znoj mu curi u oči, on ga otire krajem košulje. Pozlilo mu je. Oseća se kao

početnik – pedesetogodišnji ratni heroj Jekabs Drozdov prvi put treba da minira crkvu.

Ostalo je da postavi još jedan naboj u deo svetilišta gde se nekada nalazio oltar. Episkopska stolica, ikone, polijejeji – sve je uklonjeno. Čak je i pozlata oguljena sa zidova. Crkva je potpuno prazna, ako se izuzme dinamit zakopan u temelje i privezan za stubove. Opljačkana i poharana, pretvorena je u ogroman prostor koji uliva strahopoštovanje. Centralna kupola s vitražima na vrhu toliko je visoka i puna dnevne svetlosti da izgleda kao deo neba. Zabačene glave i otvorenih usta, Jekabs se divio najvišoj tački na oko pedeset metara iznad njega. Sunčevi zraci prodirali su kroz visoke prozore i osvetljavali freske koje će eksploziv uskoro razneti i svesti na sastavne delove: milione čestica boje. Nedaleko od mesta na kojem je sedeo, svetlost se prostirala preko glatkog kamenog poda kao da pokušava da dopre do njega, poput ispruženog zlatnog dlana.

Promrmljao je:

– Bog ne postoji.

Ponovio je, glasnije, a reči su odjeknule pod kupolom.

– Bog ne postoji!

Letnji je dan; naravno da je puno svetlosti. To nije nikakav znak. Ništa božansko. Previše razmišlja, u tome je nevolja. Čak i ne veruje u Boga. Pokušao je da se seti brojnih državnih anti-religioznih parola.

Religija je pripadala dobu kada je svaki čovek spasavao samo svoju glavu a Bog je bio spas za sve.

Ova zgrada nije sveta ni blagoslovljena. Ne bi trebalo da vidi u njoj ništa više od kamena, stakla i drveta. Dimenzije: sto metara dužine i šezdeset širine. U njoj se ništa ne proizvodi, ne služi nikakvoj opipljivoj svrsi, tek stara građevina što ju je iz prevaziđenih razloga podiglo društvo koje više ne postoji.

Jekabs se udobnije namestio i prešao rukom po hladnom kamenom podu, uglačanom stopalima stotina i hiljada vernika

koji su vekovima dolazili na liturgiju. Zatečen veličinom onoga što će uraditi, počeo je da se guši kao da mu je nešto stvarno zastalo u grlu. Osećaj je prošao. Umoran je jer je previše radio – to je sve. U normalnim okolnostima, u rušenju ovakvog obima pomagao bi mu čitav tim. Ali odlučio je da u ovom slučaju svojim ljudima dodeli sporednu ulogu. Nema potrebe da deli odgovornost niti da uključuje kolege. Ne razmišljaju svi trezveno poput njega. Nisu se svi oslobodili religioznih osećanja. Nije želeo da pored njega rade ljudi sa suprotstavljenim pobudama.

Pet dana, od svitanja do sumraka, postavljao je naboje – strateški je rasporedio eksploziv kako bi se zdanje urušilo unutra a kupole uredno popadale jedna preko druge. Njegov zanat iziskivao je red i preciznost, a on se ponosio svojom veštinom. Ova građevina predstavlja jedinstven izazov. Nije reč o moralnom pitanju, već o intelektualnom ispitu. Sa zvonikom i pet zlatnih kupola, od kojih se najveća oslanja na svetilište visoko osamdeset metara, današnje kontrolisano, uspešno rušenje predstavljaće prikladnu završnicu njegove karijere. Obećali su mu rano penzionisanje posle ovoga. Čak se govorkalo da će dobiti Orden Lenjina, nadoknadu za posao koji niko drugi nije želeo da obavi.

Odmahnuo je glavom. Ne bi trebalo da je tu. Ne bi trebalo to da radi. Trebalo je da se pretvara da je bolestan. Trebalo je da natera nekog drugog da stavi poslednji naboj. Ovo nije posao za heroja. Ali opasnost zbog izbegavanja posla bila je daleko veća, daleko stvarnija od sujeverne slutnje da će ga stići prokletstvo zbog tog zadatka. Ima porodicu koju mora da zaštiti – ženu, kćer – i mnogo ih voli.

Lazar je stajao među svetinom, koja je iz predostrožnosti potisnuta stotinak metara od Crkve Svete Sofije. Njegova ozbiljnost

odudarala je od uzbuđenja i žagora oko njega. Zaključio je da je to gomila kakva bi došla na javno pogubljenje, ne zbog principa, već samo radi predstave, samo da bi negde utrošila vreme. Osećalo se praznično raspoloženje, iz razgovora je izbijalo iščekivanje. Deca su nestrpljivo čekala da se nešto dogodi i poskakivala na ramenima očeva. Njima crkva nije dovoljna: mora da se sruši kako bi se oni zabavili.

U prvom redu iza barikada, na naročito podignutom podijumu, filmska ekipa postavljala je stative i kamere dok je raspravljala iz kojih uglova je najbolje snimati rušenje. Posebno su se trudili da uhvate svih pet kupola i žučno su nagađali hoće li se drveni svodovi rasprsnuti u vazduhu kada budu udarili jedan u drugi ili tek kada padnu na tlo. Zaključili su da to zavisi od veštine stručnjaka koji su postavili dinamit.

Lazar se zapitao da li je neko u gužvi tužan. Pogledao je levo-desno, tražeći istomišljenike – bračni par u daljini, nem, iz lica im iščezla boja; iza njega starica s rukom u džepu. Nešto krije u njemu, možda krst. Lazar je želeo da podeli tu gomilu, da razdvoji ožalošćene od veselih učesnika. Hteo je da stoji pored onih koji shvataju šta će biti uništeno: crkva stara tri stotine godina. Nazvana i napravljena po uzoru na Crkvu Svete Sofije u Gorkom, preživela je građanske i svetske ratove. Lazar je s prezirom pročitao članak u *Pravdi* u kojem se tvrdilo da je *zgrada nestabilna*. Takva tvrdnja bila je puki izgovor, malo lažne logike kako bi čin postao prihvatljiv. Država je naredila to uništenje i što je još gore, mnogo gore, naredba je doneta uz saglasnost Pravoslavne crkve. Oba učesnika u zločinu isticala su kako nije reč o ideološkoj, već o praktičnoj odluci. Nabrojali su niz činilaca koji potkrepljuju tu tvrdnju. Oštećenje od bombardovanja Luftvafea. Neophodno je složeno renoviranje unutrašnjosti građevine, što se ne može platiti. Pored toga, zemljište, u samom srcu grada, potrebno je za značajan građevinski poduhvat. Svi

na vlasti su se složili. Ta crkva, koja nije jedna od najboljih u Moskvi, mora biti srušena.

Iza tog sramnog dogovora stoji kukavičluk. Pošto su okupile sve crkvene zajednice koje su podržavale Staljina za vreme rata, crkvene vlasti postale su instrument države i bile na usluzi Kremlju. Rušenje predstavlja dokaz te potčinjenosti. Dižu crkvu u vazduh bez ikakvog razloga, osim da bi dokazali svoju poniznost: čin samosakaćenja, koji potvrđuje da je religija bezopasna, poslušna i podjarmljena. Više neće biti potrebe da je proganjaju. Lazar je shvatao politiku žrtve: nije li bolje izgubiti jednu crkvu nego sve? Kao mladić je viđao kako bogoslovske fakultete pretvaraju u radničke barake, a crkve u antireligiozne izložbene dvorane. Ikone su korišćene kao drvo za potpalu, sveštenici zatvarani, mučeni i pogubljeni. Neprekidni progon ili bespogovorna potčinjenost: takav je bio izbor.

Jekabs je slušao žagor i komešanje dok je okupljena gomila čekala da predstava počne. Kasni. Dosad je trebalo da završi. Ali već pet minuta se nije pomerio, zurio je u poslednji naboj i nije radio ništa. Čuo je škripu vrata iza sebe. Osvrnuo se. Njegov kolega i prijatelj stajao je u do vratku kao da se boji da uđe. Kada ga je pozvao, glas mu je odjeknuo:

– Jekabse! Šta je bilo?

Odgovorio je:

– Skoro sam završio.

Njegov prijatelj je zastao, pa je blažim glasom primetio:

– Nas dvojica ćemo se napiti večeras da proslavimo tvoje penzionisanje. Ujutru ćeš imati gadnu glavobolju, ali ćeš se uveče osećati mnogo bolje.

Jekabs se osmehnulo zbog prijateljevog pokušaja da ga uteši. Krivica neće biti ništa gora od mamurluka. Proći će.

– Još pet minuta.

Prijatelj ga je ostavio samog.

Klećao je u parodiji molitve, znoj se slivao s njega, prsti postali klizavi. Obrisoao je lice, ali ništa nije postigao jer mu je košulja bila natopljena i više nije mogla da upija. *Završi zadatak!* I nikada više neće morati da radi. Sutra će povesti svoju malu kćer u šetnju pored reke. Prekosutra će joj kupiti nešto i gledati kako se osmehuje. Do kraja nedelje zaboraviće na ovu crkvu, pet zlatnih kupola i hladan kameni pod.

Završi zadatak!

Zgrabio je detonator i čučnuo iznad dinamita.

Vitraži izleteše, svi prozori istovremeno se raspršiše, vazduh se ispuni obojenim krhotinama. Čvrsta struktura zadnjeg zida pretvorila se u vihorni oblak prašine. Odlomljeno kamenje fjučalo je uvis pa padalo na tlo, odbijalo se preko trave i letelo ka gomili. Slaba barijera nije pružala nikakvu zaštitu i odgurnuta je u stranu uz prodoran zvuk. Levo i desno od Lazara, ljudi popadaše kako su im noge otkazale. Deca na ramenima roditelja hvatala su se za lice, isečena letećim kamenjem i srčom. Gomila se složno povukla kao da je jedno biće, jedno jato. Čučali su i krili se jedni iza drugih, plašeći se da će još krhotina doleteti do njih. Niko nije očekivao da će se nešto dogoditi tako brzo, mnogi čak nisu ni gledali kud treba. Filmske kamere nisu još bile postavljene. Nekolicina radnika bila je u domeću eksplozije. Domet je strahovito potcenjen ili je eksplozija pogrešno proračunata.

Lazaru je zvonilo u ušima dok je zurio u pramenove prašine i čekao da se slegne. Kada se oblak razišao, u zidu je ugledao rupu dvostruko višu i širu od čoveka. Kao da je neki div greškom gurnuo vrh čizme kroz crkvu, a onda pokajnički izvukao

stopalo, poštedevši ostatak građevine. Lazar je pogledao zlatne kupole. Svi oko njega sledili su njegov primer. U glavi im je bilo samo jedno pitanje: hoće li se srušiti?

Krajičkom oka je video kako filmske ekipe užurbano počinju da snimaju, brišu prašinu sa objektiva, ostavljaju stative, očajnički pokušavaju da snime bar neki materijal. Ako propuste rušenje, bez obzira na opravdanje, život će im biti ugrožen. Uprkos opasnosti, niko nije bežao, svi su ostali prikovani za mesto tražeći makar i najmanji pokret, naginjanje ili trzaj – drhtaj. Činilo se da čak i povređeni čute i iščekuju.

Kupole se nisu srušile, ostale su visoko iznad tričavog komešanja. Iako je crkva ostala na mestu, mnogi u gomili bili su povređeni, krvarili su, jecali. Jasno kao da je oblak prekrpio nebo, Lazar je osetio promenu u raspoloženju. Izronile su sumnje. Je li se umešala kakva nezemaljska sila da spreči zločin? Gledaoci počеше da se razilaze, isprva polako, a onda sve brže, u sve većem broju. Niko više nije hteo da gleda. Lazar se trudio da potisne smeh. Gomila se razdvojila, a crkva je preživela! Okrenuo se prema bračnom paru da podeli ovaj trenutak s njima.

Čovek je stajao toliko blizu njega da su se gotovo doticali. Lazar nije čuo kada je prišao. Osmehivao se, ali oči su mu bile hladne. Nije nosio uniformu niti je pokazao isprave. Međutim, nije bilo sumnje da je iz državne bezbednosti, oficir tajne policije, agent MGB-a* – to je bilo jasno ne po onome što se videlo na njemu, već po onome što je nedostajalo. Svuda okolo bili su povređeni ljudi. Ali oni tog čoveka nisu zanimali. On je postavljen u gužvu kako bi motrio šta će ko učiniti. I Lazar je omanuo: bio je tužan kada je trebalo da bude radostan, a radostan kada je trebalo da bude tužan.

* Ministarstvo državne bezbednosti (rus. *Министерство государственной безопасности*) – ime sovjetske tajne policije 1946–1953.

Čovek je progovorio, slabašno se osmehujući, a mrtve oči nisu se odvajale od Lazara.

– Mali zastoј, nezgoda koja će se lako otkloniti. Trebalo bi da ostaneš: možda će se danas srušiti. Želiš da ostaneš, zar ne? Hoćeš da vidiš kako se crkva ruši? Biće prilično zadivljujuće.

– Da.

Obazriv odgovor, ali istinit: želeo je da ostane, ali ne, nije hteo da vidi kako se crkva ruši, samo to svakako neće reći. Čovek je nastavio:

– Na ovom mestu će napraviti najveći zatvoreni bazen na svetu. Kako bi naša deca bila zdrava. Zdravlje naše dece je važno. Kako se zoveš?

Tako obično pitanje, koje uliva toliko straha.

– Zovem se Lazar.

– Čime se baviš?

Više nije bilo pretvaranja da je reč o neobaveznom razgovoru – ovo je otvoreno ispitivanje. Lazar je morao da izabere: pokornost ili proganjanje, praktičnost ili doslednost. A on je imao mogućnost da bira, za razliku od mnoge svoje braće, prepoznatljive na prvi pogled. On nije morao priznati da je sveštenik. Vladimir Lavov, bivši predsedavajući Svetom sinodu, govorio je da sveštenici ne moraju da se ističu svojim odevanjem i da mogu da odbace mantije, skrate kosu i bradu i postanu obični smrtnici. Lazar se složio s tim. Budući da izgleda neupadljivo i da mu je brada potkresana, mogao bi da slaže agenta. Može da odbaci svoj poziv i da se nada kako će ga laž sačuvati. Radi u fabrici obuće, ili je stolar – bilo šta osim istine. Agent je čekao.

Istog dana

Prvih nedelja Anisija nije mnogo razmišljala o tome. Maksim ima samo dvadeset četiri godine. Diplomirao je na Moskovskoj teološkoj akademiji, koja je zatvorena 1918. godine i nedavno ponovo otvorena zbog rehabilitacije religioznih institucija. Starija je od njega šest godina, udata, nedostižna i stoga primamljiva mladiću koji ima skromno seksualno iskustvo, ako ga uopšte i ima. Zatvoren i stidljiv, Maksim se nije družio ni sa kim izvan crkve i imao je malo prijatelja i članova porodice. Možda ih ima van grada. Ništa čudno što se zaneo. Ona se nije obazirala na njegove čežnjive poglede, možda su joj čak laskali. Ali nije ga ohrabrivala ni na koji način. On je njeno ćutanje pogrešno protumačio kao dozvolu da se i dalje udvara. Zbog toga je sada imao dovoljno samopouzdanja da je uhvati za ruku i kaže:

– Ostavi ga. Živi sa mnom.

Bila je uverena da nikada neće skupiti hrabrost da išta preduzme u vezi sa svojim dečaćkim snom – da njih dvoje zajedno pobegnu. Pogrešila je.

Začudo, izabrao je crkvu njenog muža da pređe granicu od sanjarija do otvorene ponude: freske apostola, demona, proroka